

РЕЦЕНЗІЇ

Ігор СОЛЯР

РЕЦЕНЗІЯ

на монографію Івана Васюти: “Галицько-волинське село між світовими війнами” (Львів, 2010)

Іван Васюта належить до найвідоміших дослідників комуністичної доби і посткомуністичної епохи соціально-економічних процесів в Західній Україні в міжвоєнний період ХХ ст. У пострадянський період автор надрукував дві монографії: “Політична історія Західної України”, “Галицько-волинське село між світовими війнами”. У новій монографії “Галицько-волинське село між світовими війнами” (Львів, 2010) він спробував проаналізувати ряд проблем: 1) розвиток товарно-капіталістичного землеробства і тваринництва; 2) реформування аграрного устрою; 3) соціально-економічна структура галицько-волинського села; 4) становище галицько-волинського селянства; 5) селянський рух.

З’ясовуючи розвиток товарно-капіталістичного землеробства і тваринництва, автор, передусім, схарактеризував етнополітичні та економічні фактори, які впливали на аграрну еволюцію в селі Західної України у 1920–1930-х років. Встановлення нового адміністративно-територіального устрою, національна політика урядів ендеції та санації достатньо фахово з’ясовано І. Васютою. Водночас дослідник детально проаналізував результати переписів населення у 1921 та 1931 рр. в Другій Речіпосполитій, дискутуючи з Л. Василевським, В. Кубійовичем, В. Огоновським. З’ясовуючи загальні риси розвитку промисловості в краї, автор охарактеризував динаміку міського і сільського населення і на цій основі прослідкував процеси урбанізації. І. Васюта, як зрештою й значна більшість дослідників цієї проблеми в радянську епоху, робить висновок, що “колонізаційно-імперська політика польських урядів виражала прагнення їх вирішити водночас з іншими соціальною проблему відносного перенаселення в корінній Польщі, в господарській же сфері ключовим завданням їхньої економічної політики було збереження історично складеного становища Західної України як аграрно-сировинного придатку внутрішньої метрополії”¹. Акцентуючи увагу на розвитку промисловості Західної України, дослідник констатував неспроможність її поглинути частину великого надлишку робочої сили села і забезпечити продукцією землеробства і тваринництва широкий ринок збуту та повномасштабну промислову переробку товарної продукції. Аналізуючи галузеву структуру промисловості в

¹ *Васюта І.* Галицько-волинське село між світовими війнами / І. Васюта. – Львів, 2010. – С. 27; *Його ж.* Селянський рух на Західній Україні в 1919–1939 рр. – Львів, 1971; *Його ж.* Соціально-економічні відносини на селі Західної України до возз’єднання (1918–1939). – Львів, 1978; *Його ж.* Формування робітничо-селянського союзу в революційній боротьбі на Західній Україні 1921–1939. – Львів, 1988.

Західній Україні, автор виділив лише розвиток високопродуктивних галузей гірництва, підприємств з первинної обробки сільського господарства, лісу, будівельних матеріалів. Інші галузі, на його думку, перебували в стані хронічної стагнації.

Аналіз соціальної структури населення краю, на мою думку, є неповним. Потребує визначень той набір категорій населення, який використовує автор: якщо з власниками засобів виробництва, підприємцями, найманими робітниками, службовцями все зрозуміло, то терміни “самодіяльна людність”, “маргінали”, “чорнороби”, “люмпени”, “халупники”, “розумові працівники”, “фізичні робітники” потребують детальніших уточнень.

Хронологічно розвиток сільського господарства І. Васюта поділив на три етапи: 1919–1929, 1929–1933, 1934–1939 рр.

Аналізуючи масштаби деградації сільського господарства у роки Великої депресії 1929–1933 рр., Іван Васюта констатував 1) спад цін на сільськогосподарські продукти; 2) зuboжіння “широких народних мас”; 3) масове розорення та пролетаризацію селянства; 3) скорочення попиту на сільськогосподарські знаряддя і машини; 4) зменшення вживання мінеральних добрив; 5) зменшення посівних площ; скорочення поголів’я худоби. Проте автор не пояснив тези про те, що криза у сільському господарстві до певної міри сприяла росту відробітків і тимчасовому відродженню інших пережитків феодалізму на селі. У параграфі жодного факту щодо підтвердження цієї тези не наведено.

Розвиток сільського господарства Західної України в середині та другій половині 1930-х рр. дослідник схарактеризував в порівнянні з минулими періодами. Зокрема автор дійшов висновку, що “саме екстенсивний спосіб господарювання абсолютної більшості сільських виробів зумовив, здавалося б, парадоксальне явище: в економічно відсталих селах Західної України і Західної Білорусії виробничі показники статистики майже з усіх видів сільськогосподарської продукції господарств селян і поміщиків в умовах економічної кризи 1929–1933 рр. і наступного застою виробництва були вищі, аніж в Центральній і особливо Західній Україні, де господарство велося здебільшого інтенсивним способом удосконаленої агрокультури². І. Васюта з’ясував, що кризові явища загалом повільно долалися в зерновому виробництві та конярстві і швидше у картоплярстві, льонарстві, тваринництві, свинарстві та молочарстві Польщі.

Для повноти аналізу економічних процесів у сільському господарстві автор ілюстрував свої висновки численними статистичними таблицями: 1) динаміки збору врожаїв чотирьох головних зернових культур і картоплі в Західній Україні (1928–1936); 2) динаміки поголів’я худоби; 3) динаміки пересічних урожаїв, поголів’я худоби і переробки молока у воєводствах Західної України; 4) динаміки посівних площ, валового збору врожаїв та урожайності сільськогосподарських культур; 5) приріст урожайності сільськогосподарських культур у господарствах великих землевласників (понад 50 га) у порівнянні з господарствами до 50 га; 6) розподіл живого інвентаря за основним категоріями скотовласників станом на 30.06.1938 р.

І. Васюта виділив вагому роль сільськогосподарської кооперації в соціально-економічному житті Західної України. Після екскурсу в історію зародження кооперації в краї автор відзначив підтримку польськими урядами кооперативного руху. Виділено активність Крайового ревізійного союзу (з 1928 р. називався Ревізійним

² Його ж. Галицько-волинське село ... – С. 80.

союзом українських кооперативів), базовою територією якого була Галичина: у 1928 р. на 100 населених пунктів її території припадало 60 кооперативів, у т. ч. 74 – у Тернопільському воєводстві, 70 – у Станиславівському і 44,4 – у Львівському³. Дослідник справедливо зауважив переважаючі впливи УНДО і УСРП в українській кооперації, хоча поза увагою залишилися москвофільські кооперативи. Крім цього, дослідник проаналізував напрями діяльності товариства “Сільський Господар”, яке співпрацювало з українською кооперацією.

Аналізуючи реформування аграрного устрою, автор спробував з’ясувати історичні передумови аграрних реформ і характеризував земельне законодавство ЗУНР та Польщі. І. Васюта констатував, що фермерсько-поміщицька земельна реформа “реалізувалась у Західній Україні шляхом парцеляції і польської осадницької колонізації”, а проводили їх окружні земельні управління, Державний сільськогосподарський банк або самі власники поміщицьких маєтків⁴. Надто об’ємний екскурс в історію аграрного устрою в Австро-Угорській та Російській імперіях, на мою думку, зайвий. Не є аргументованим висновок автора, що “на територіях, що раніше були під владою Російської та Австро-Угорської імперій, аграрний капіталізм фермерського типу міг встановитися тільки внаслідок революційно-демократичних аграрних перетворень і насамперед відчуження землеволодіння поміщиків”. Це підхід лівих і ліворадикальних політичних сил до розв’язання аграрного питання. Водночас дослідник детально розкрив підходи провідних польських та українських партій щодо розв’язання аграрного питання в Другій Речіпосполитій. І. Васюта також наголосив на особливостях реалізації земельної реформи в Західній Україні: “Для польських володарів аграрне питання в Західній Україні було проблемою не тільки соціально-економічною, а й політичною, зумовленою тим, що національно й соціально поневолене українське селянство самовіддано боролось як за землю, що перебувала здебільшого у володінні польських поміщиків, так і проти польської анексії за соборну незалежну Україну”⁵.

Аналізуючи соціально-економічну структуру галицько-волинського села, дослідник виділив шість проблем: 1) соціально-економічну характеристику поміщицького господарства; 2) використання машин і найманої праці та витіснення відробітків капіталізмом у поміщицькому господарстві; 3) зміни у землеволодінні селянських господарств, розшарування селян за землеволодінням; 4) групування сільських господарств за робочою і продуктивною худобою; 5) використання машин та удосконалення сільськогосподарських знарядь і найманої робочої сили в сільському господарстві; 6) підсумки дослідження соціального розшарування селянства.

Складно зрозуміти висновок автора наприкінці розділу про реформування аграрного устрою: “якщо земельна реформа 1919–1925 рр. була поміщицькою “чистою землею” для капіталізму в умовах відродженої Польщі, то реформування землекористування селян – це масове насильство над незаможним селянством для розвитку аграрного капіталізму фермерського типу. Оскільки реформування аграрних відносин здійснювали самі поміщики вкупі з орієнтованими на ринок заможними господарствами селян розвиток ринкової економіки сільського господарства Польщі відбувся

³ *Васюта І.* Галицько-волинське село ... – С. 112.

⁴ Там само. – С. 159.

⁵ Там само. – С. 169.

одночасно консервативно-поміщицьким і фермерським шляхами, які доповнювали один одного, але домінуючу роль відігравав перший з них” (с. 228).

Розглядаючи соціально-економічну характеристику поміщицького господарства І. Васюта навів офіційну статистику 1921 р., яка констатувала, що в чотирьох воєводствах Західної України налічувалося 6 917,9 тис. га сільськогосподарських угідь, з яких 2 340,5 тис. га (33,8 % усієї площі) належало 2 816 поміщикам і акціонерним виробничим об’єднанням (фірмам). Майже три чверті великого землеволодіння з площею понад 50 га на виробника в краї належало поміщикам і акціонерним об’єднанням. У Тернопільському воєводстві їхня частка становила 90,9 %, Львівському – 88,8, Волинському – 72,9, Станіславівському – 49,9 %. Наведені цифри варто було б показати зі статистикою 1930-х рр. Водночас доцільно було б порівняти різницю поміщицького землеволодіння у Тернопільському і Станіславівському воєводствах.

Автор виділив близько 50 польських майоратських кланів, кожен з яких монополює володів латифундією понад 5000 га, найкрупнішими з яких були князі Любомирські, Радзивілли, Сапєги, Чарториські, графи Баворовські, Бадені, Голуховські, Дідушицькі, Лянцкоронські, Потоцькі, Скарбеки та ін. Верхівку українських землевласників очолювали графи Шептицькі і Тишкевичі, Ю. Лаврівський, Й. Борискевич, М. Криський, М. Молецький, І. Федорович, Т. Дембицький та ін. За підрахунками автора в 1921 р. нараховувалося в Західній Україні 254 українські поміщики⁶. За розміром землеволодіння вони поділялися на такі групи: площу від 50 до 100 га мали 74 маєтки, 100–500 га – 123, 500–1000 га і понад 1000 га – 31⁷. Поряд з ними, з’ясовано частку поміщиків інших національностей: українці становили 7,5 %, євреї – 4,9 %, росіяни (на Волині) – 4,6 %, німці – 1,4 %, чехи – 1,3 %, інші – 0,6 %.

Автор дослідження систематизував інформацію про промислове підприємництво великих землевласників на базі матеріалів архіву Потоцьких. Хоча варто було б порівняти маєтки А. Потоцького з маєтком когось із українських землевласників. Дослідник ретельно проаналізував використання машин та найманої праці у різних селянських господарствах, витіснення, за автором, феодальних пережитків на селі (“відробітки”, “здольщина”).

І. Васюта, відкинувши підходи польських політиків і дослідників 1920–30-х рр., радянських істориків, зробив спробу запропонувати своє бачення соціально-економічної структури селянства на основі “комплексного підходу з урахуванням усіх доступних для дослідження критеріїв серед них: забезпечення домогосподарств таким головним засобом виробництва, як земля, робоча і продуктивна худоба, використання найменшої робочої сили у фермерських та інших господарствах селян”. Однак зрозуміти запропоновану структуру селянських господарств, надзвичайно складно. Автор оперує термінами “халупники”, “домогосподарці”, “сільськогосподарські робітники”, “безземельні сільськогосподарські робітники”, “напівспролетаризовані селяни”, “дрібні селянські виробники” (с. 310–311). “Разом зазначені вище групи, – резюмує І. Васюта, – становили три чверті селянських господарств. Це – найчисленніші верстви сільського населення, які дедалі глибше погрожали у злиднях”⁸.

⁶ Там само. – С. 239.

⁷ Там само.

⁸ Там само. – С. 311.

Наступну групу селян представляли сільські підприємці, фермери. Фермерське господарство, за словами дослідника, було нажите завдяки поєднанню самовідданої праці, ініціативності, землеробського таланту кмітливого господаря з використанням дешевої праці незаможних односельців; форма господарювання його “зумовлювалася характером землекористування, рівнем механізації і товарності господарства, ступенем розвинутої ринкових зв’язків”⁹. На думку автора, оцінка фермерства, офіційно іменованого “куркульством”, в радянській історико-економічній науці було різко негативним.

Проміжним прошарком між малоїмущими і підприємницькою верствою на селі дослідник називав селян середнього достатку, товарні господарства яких не тільки забезпечували утримання сім’ї, а й виробляли певний лишок сільськогосподарської продукції для реалізації на ринку¹⁰.

Використовуючи дані Міністерства аграрних реформ, у Західній Україні мінімальна пересічна межа землеволодіння середняцького господарства, яке забезпечувало зайнятість усім працездатним членам середньої сім’ї, становила пересічно 5–10 га придатної для сільськогосподарського обробітку земельної площі¹¹.

З’ясовуючи проблему становища “галицько-волинського селянства”, І. Васюта проаналізував посилення податкового пресу на селян, фінансово-кредитні відносини і лихварство; заборгованість сільських господарств, “гніт монополій”, аграрне перенаселення і становище сільськогосподарських робітників. Автор податкову політику держави називав колоніальною, а “колоніальний характер цієї політики яскраво виступав на тяглоті поземельного податку, основний тягар якого лежав на плечах селянства”¹². Наводячи весь спектр податків, автор постійно акцентував на злиденному житті незаможних селян.

Завершує дослідження аналіз селянського руху. Автор переважно спробував дослідити вплив політичних партій Західної України на селянство, їх аграрні програми. Проте акцент в дослідженні автор робив на політиці лівих і лівоцентристських партій.

Аналізуючи селянський рух в роки Української революції, автор робить висновок: “щодо політичних вимог, які домінували в організованих виступах селян, то вони визначалися політичними силами неоднозначно, залежно від стратегічних і тактичних постулатів їхніх програм. Але усі партії державницького спрямування сходилися в головному – участі селян в утвердженні і розбудові галицької державності у період Української революції”¹³. Чому автор стверджував лише про галицьку державність, адже до Варшавської угоди 1920 р. всі політичні сили у 1918–1919 рр. говорили про українську державність? Проте наступна теза автора ще більше незрозуміла: “Після польської демократичної анексії краю (?) вони домагалися політичного самовизначення, починаючи із завоювання таких прав, які б забезпечували їм умови для вільного національного розвитку, і кінчаючи утвердженням української державності відповідного типу та різного рівня самостійності (?)”¹⁴. Зрештою, автор суперечить своїм позиціям, викладеним на с. 401–412.

⁹ *Васюта І.* Галицько-волинське село ... – С. 312.

¹⁰ Там само. – С. 313–314.

¹¹ Там само. – С. 314.

¹² Там само. – С. 332.

¹³ Там само. – С. 452.

¹⁴ Там само. – С. 452.

Важливу наукову цінність становлять додатки – статистичні таблиці національного і професійного складу населення, соціально-економічної структури у промисловості і сільському господарстві, динаміки української кооперації (с. 464–489).

Рецензована монографія Івана Васюти, загалом – це підсумок багатолітньої праці дослідника соціально-економічних відносин в Західній Україні 1920–30-х років. Вона яскраво демонструє еволюцію української історіографії комуністичної доби в посткомуністичну. З одного боку, автор висловлює свою прихильність до лівих і лівоцентристських сил в розв’язанні земельного питання в Західній Україні і повторює певні оцінки аграрних перетворень в міжвоєнній Польщі радянської історіографії. З другого боку, в окремих розділах Іван Васюта використовує сучасну методологію, термінологію до аналізу поставлених проблем. Наприкінці не можу погодитися з назвою монографії, все ж галицьке село і волинське село – істотно відрізнялися в міжвоєнний період ХХ ст. традиціями, сільськогосподарською культурою, зрештою, політикою Польської держави в цих регіонах та ін., а спільні риси, на жаль, не підкреслено. Зрештою більше 70 % тексту монографії Іван Васюта присвятив аналізу галицького села.